

ISTARSKI KAŽUNI I SLIČNE GRAĐEVINE NA ISTOČNOJ OBALI JADRANA

Mirna Ratkajec
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju
09.05.2008. god.

Autorica je ovim tekstom željela napraviti sintezu građe o kažuima i sličnim građevinama na istočnoj obali Jadrana. Građa je raznolika, autori su stručnjaci u različitim znanstvenim disciplinama i vremenski se protežu kroz čitavo 20. stoljeće, stoga je potrebno kritički razmotriti ponuđene podatke.

KLJUČNE RIJEČI: tradicijska arhitektura, Istra, kažuini, bunje

UVOD

Svoj seminarski rad odlučila sam nazvati *Istarski kažuini i slične građevine na istočnoj obali Jadrana*, jer ću se u njemu prvenstveno baviti istarskim kažuima, koje ću povezati sa dalmatinskim *bunjama*, *čemerima*, *trimovim*, *poljaricama* i sl., te ću ih sagledati u širem kontekstu, odnosno usporediti sa sličnima građevinama koje nalazimo u Europi i šire. Kontekst namjerno nisam definirala isključivo kao mediteranski, jer se u svom seminaru služim pisanim izvorima, odnosno literaturom koja je pisana u vremenskom rasponu od samog početka 20. st., pa do njegovog kraja, i u kojoj autori različito govore o prostoru rasprostranjenosti građevina kružnog ili kvadratičnog tlocrta, nepravo svodenih. Naime, u novijoj literaturi javlja se tendencija naglašavanja mediteranskog konteksta, i govori se o *mediteranskom krajoliku* i *mediteranskim elementima* koji su zajednički građevinama *mediteranskog svijeta*. Prilikom pravljenja sinteze o kažuima najviše mi je koristila knjiga *Kažuini: kamena zdanja i krajolici središnje i južne Istre: inventar za povijesno pamćenje*, koju je priredio Luciano Lago (1996), a podatke sam pronalazila i u članku Boruta Juvanca *Istarski Kažun* (1995). Literatura koja mi je poslužila za povlačenje paralela s dalmatinskim kamenim zdanjima (bunjama) jesu dvije knjige Aleksandra Freudenreicha, *Kako narod gradi* (1972) i *Narod gradi na ogoljenom Krasu* (1962), te *Zbornik kralja Tomislava*, odnosno tekst *Bunje, čemerice, poljarice* Ćirila Ivekovića.

Cilj ovog seminarskog rada je sagledati kako se kroz jedno stoljeće (20.st.) pisalo o kažuima i dalmatinskim bunjama, na koje su načine autori pristupali obrađivanju te teme,

koju su terminologiju koristili, kako su sakupljeni materijal prezentirali u literaturi te koje su elemente građevina uzimali kao bitne (izvori, povijesni razvoj, analogije sa drugim građevinama, funkcija građevina i dr.). Kao uže područje rada odabrala sam istarske kašune, jer sam o njima sakupila najviše građe, i to prilično detaljne i opširne, pa ću ulazeći u dubinu pri njihovom istraživanju, paralelno pronalaziti sličnosti sa dalmatinskim bunjama, koliko će mi to literatura dopuštati, i povezat ću ih sa sličnim građevinama na prostorima Italije (posebno Alberobello), zatim Francuske, Španjolske, Malte, Švicarske i sl. Dakle, koristit ću metodu komparacije podataka pronađenih u literaturi, koja se pak ponajprije razlikuje prema vremenu nastanka.

U seminaru ću se također kritički osvrnuti na izvore, što će zapravo činiti velik dio mog seminara, jer je literatura koju sam obradila nedovoljna da bih dobila kvalitetnu sintezu kamenih građevina na istočno obali Jadrana, pogotovo ne šire od tog prostornog okvira, ali je zato jako zanimljiva za proučavanje načina na koji se u određenom periodu pristupalo temi koju obrađujem. Literatura koju sam obradila najviše se razlikuje u načinu na koji određuju izvore iz kojih su kašuni potekli, pritom većina naglašava njihovu drevnost i kontinuitet koji ima začetke u pradavnim vremenima velikih civilizacija, i koji se uspio u ruralnom krajoliku očuvati da danas, i pritom pišu s prizvukom nostalgčnosti.

KAŽUNI

Tipologija i konstrukcija kašuna

Kašuni se, prema Carlu Donatou (1996: 113), definiraju kao skupina građevina u središnjoj i južnoj Istri, koja ondje postoji uz razne vrste ruralnih i rustičnih zdanja, a odlikuje se arhitektonskom jednodimenzionalnom strukturom, kružnog ili četvrtastog tlocrta, i obično je natkrivena krovom u obliku pseudokupole. Najčešće se nalaze unutar isprepletene mreže ogradnih zidova, s kojima dijele tehniku izgradnje *na suho*. Prema Lucianu Lagou (1996: 95), sa strogo tehničkog stajališta, izgradnja *na suho* podrazumijeva slaganje različitih elemenata potrebnih za izgradnju neke građevine, a da se pritom ne koristi nikakvo vezivno sredstvo.

Takvoj tehnici pogoduje jedinstvo i sukladnost mjesta vađenja, oblikovanja i ugradnje materijala. Lago (1996: 96) nas upozorava da kod suhozidne gradnje vlada izravan odnos s okolišem, gdje se ne koriste drugi materijali osim kamena. Dakle, obično se nalazimo pred posebnim geološkim sastavom tla koji zbog svoje litološke strukture obiluje kamenom, a on

se najčešće dobiva krčenjem zemlje. Tehnika izgradnje u suhozidu tako obilježava način života u tim prostorima, a kamen je sastavni dio života stanovnika tog područja.

Kamen se u Istri obilno koristi za izgradnju velikih građevina, privremenih skloništa, kuća te ogradnih poljskih zidova. Ogradni poljski zidovi, *suhozidine*, grade se tako da im je unutrašnjost ispunjena sitnom kamenom građom, dok su vanjske strane sazdane od većih kamenja. Lago (1996: 96) smatra da je razlog ovako obilnom korištenju kamena njegova dostupnost. Drugim riječima, kamen je besplatan, ima ga puno, i nema potrebe za korištenjem drugih materijala. S time da su se nastambe od drva i trske, koje tek ponegdje nalazimo, teško mogle oduprijeti udarima bure ili dugotrajnim kišama koje donosi jugo. Na taj način klima, i gore spomenuta geološka priroda tla, utječu na ruralne nastambe.

„Kažuni se uglavnom podižu duž suhozida, na njihovom spoju ili u uglu između zidova, ali nalazimo ih i nasred obrađenog polja ili livade ili su, poput pravih niša uklopljene u vrlo široke i visoke zidove. Način izgradnje određen je vrstom materijala koji se koristi, bilo da je to neobrađen, bilo da je grubo klesan kamen. Naime, nakon čišćenja obradivih polja i podizanja *suhozida*, izvađen krupni kamen koristi se za slaganje potpornog kružnog zida, dok se od kamenih ploče slaže kupola“ (Donato 1996: 130).

Donato (1996: 130-131) navodi etape izgradnje kažuna prema T. Stepinac-Fabijanić (1990) te zajednici Talijan iz Vodnjana (1987): „Valjalo je pronaći neko mjesto u *bonaci* (zavjetrini) sa kojeg se pruža pogled na cijelo polje. Nakon izbora odgovarajućeg mjesta budućeg *kažuna*, očišćeno je zemljište. Kamenje koje je prikupljano tijekom poljskih radova (posebno kada se sadila vinova loza jer je zemlju valjalo duboko kopati) složeno je u hrpe ovisno o budućoj namjeni (na primjer: na jednom je mjestu bilo kamenje koje se koristilo za zid *kažuna*; na drugom je bilo sitno kamenje koje se umetalo između krupnijeg kamenja; na odvojenom mjestu bile su i škrule, različite kamene ploče, itd.). Potom su, pomoću konopa i dva štapa koji su poslužili kao šestar označeni vanjski i unutrašnji krugovi, međusobno udaljeni oko 95 cm. Zatim je, motikom, unutar kruga zemlja očišćena sve do stijene i ostavljen otvor širine 60-80 cm za vrata koje su uvijek okrenuta prema zapadu gdje ne puše bura, dok se zemlja i sitnije kamenje odvezio „concom“. Nakon toga, krupniji kamen slagan je uz rub vanjskog temeljnog kruga, a šupljine vanjskog i unutrašnjeg reda popunjavane su sitnom kamenom građom ili malo većim kamenjem. Na visinu ok oko 80-90 cm iznad ulaza postavljen je nadvratnik, velik kamen, nešto širi od vratiju i kameni dovratnici. Kamenje je dalje podizano do „cinturina“ (visokog oko 120 cm) - prijelaza zida između podnožje i krova, a zatim se škrlama počeo slagati pokrov. Zid kažuna i svod odijeljen je krovnim vijencem – okapom kojeg tvori red izbočenih škrla. Da bi krov bio što čvršći slagao se u više slojeva,

najčešće dva ili tri, no ima primjera (osobito kod većih kažuna) gdje ih nalazimo još više. Za prvi prsten svoda korištene su grublje škriale, postavljene vodoravno u koncentričnim krugovima koji su se prema vrhu sve više sužavali. Sitnom građom popunjavane su šupljine između škriala. Za drugi prsten svoda škriale su morale biti pravilnije i lakše. Nizale su se vodoravno do vrha, gdje se ostavljao otvor promjera 30-40 cm i zatim pokrivao jednom velikom kamenom škrialom. A kraju se dodavao završni, na vrhu suženi, stožasti kamen – pinćuk – obrađen martelinom; ostalo, veće kamenje, obrađivalo se zidarskim čekićem. Pinćuk se postavlja kao ukras kažunu ali i kako bi se učvrstila posljednja škriala. Na ponekim su se kažunima, tijekom izgradnje zida, ostavljali otvori, tzv. „špije“ kroz koje se moglo vidjeti cijelo polje. Često su špije okrenute prema ulazu u polje kako bi se i u sjedećem položaju moglo zapaziti da li netko dolazi. Osim špija gradili su se i lažni prozorčići ili niše koji su služili za odlaganje raznih predmeta, primjerice poljoprivrednog alata. Tako se nakon dugotrajnog rada, kažun napokon završavao, a nakon toga su unutra postavljene kamene klupe. Krupno kamenje – koje je služilo za sjedenje, a u nekim kažunima se nalazilo i ognjište – „voganj“ te drvo i slama koje je zatim seljak koristio“.

Donato (1996: 134) navodi neke od oblika kažuna koji se rjeđe pojavljuju od kažuna kružnog tlocrta. Dakle, u Istri ima i kažuna četvrtastog tlocrta, koji se također grade u suhozidu, no razlike je u tome što imaju krov na jednu ili dvije strehe, škriale su poduprte drvenim gredama, a vijek trajanja im je kraći jer drvo trune vrlo brzo. Ulaz nije u sredini, već je pomaknut sa strane, a ognjište se nalazi u kutu zida. Postoji još jedan tip kažuna, premda dosta rijedak, a to je kažun četvrtastog ili pravokutnog tlocrta s krovom u obliku pseudokupole. Također, Donato (1996: 138) spominje da su neki od autora (Battaglia i Cucagna) u svojim radovima pisali o tzv. „hibridnim kažunima“ koji su nastali „križanjem“ dvaju oblika – kružnog i četvrtastog. Tako govore o kažunima kružnog tlocrta s krovom na dvije strehe ili o kažunima četvrtastog tlocrta sa stožastim krovom. Donato (1996: 116-122) nastavlja tipologiju kažuna opisujući kažune na području porečkog i tršćanskog krasa. Kažuni porečkog krasa rijetko su kružnog tlocrta - ondje prevladavaju dva tipa kažuna: na sjevernom i sjeverozapadnom djelu prevladavaju kućice pravokutnog tlocrta s dvostrešnim krovom, dok na jugoistočnom djelu prevladava pravokutni tlocrt s pokrovom u obliku gljivaste kupole na jednu ili dvije strehe, koje se oslanjaju na drvene grede. Kažuni tršćanskog krasa grublji su i od manje pločasto obrađenog kamenja, te tako više nalikuju dalmatinskim bunjama nego istarskim kažunima. Kupola im se izravno nastavlja na temeljni zid i nema izdvojenu konstrukciju kao kod velikog djela istarskih kućica.

Funkcija kažuna

Većina se autora slaže sa tvrdnjom da su kažuni imali isključivo gospodarsku funkciju, dok je mogućnost stambene funkcije u potpunosti isključena. Donato (1996: 114) smatra da su zbog usitnjenosti posjeda, raštrkanosti mjesta i udaljenosti obrađenih polja i pašnjaka od sela ljudi imali potrebu izgraditi mala kamena skloništa, koja su koristili u slučaju lošeg vremena, ili su u njima znali prenoćiti, posebno u vrijeme sakupljanja ljetine kada je seljak češće u polju, kada treba čuvati usjeve ili stado na ispaši, te za odlaganje oruđa i pripremu hrane.

Rasprostranjenost kažuna i nazivi sličnih građevina obalne Hrvatske

Ovakve jednostorne suhozidne građevine kružnog ili četvrtastog tlocrta kod nas, kako tvrdi Donato (1996: 114-115), osim u Istri, nalazimo po središnjoj Dalmaciji i otocima istočne obale Jadrana, a poznate su pod raznim nazivima, ovisno o području ili etničkom sastavu stanovništva. Takve građevine vrlo su brojne u južnoj Istri, posebno u okolici Vodnjana, oko Fažane, Peroja, Bala, Rovinja, Kanfanara, Svetvinčenta, Žminja, Barbana, te na istočnom dijelu poluotoka, na području Raškog zaljeva. Istarski Talijani nazivaju ih *casite* ili *casette*, a hrvatsko stanovništvo *kažuni* ili *kažeta*. U Dalmaciji iz nazivaju *bunje*, *poljarice*, *čemer*, *kućerice*, a na Hvaru *trim*. Bez obzira na naziv, radi se o građevinama četvrtastog ili kružnog tlocrta. Građene su *na suho*, s pokrovom od škrila, u obliku neprave kupole ili na jednu ili više streha, no o njima više u idućem poglavlju. Na Krku, u okolici Baške, nalazimo *mošune* – granjem pokrivena kružna kamena torova za ovce.

Analogije s dalmatinskim bunjama

Bunje, čemer, trimovi i poljarice razni su nazivi kojima se označavaju kamene suhozidne građevine dalmatinske obale i otoka. Zanimljivo je da već u samom određivanju nazivlja tih građevina nailazimo na suprotstavljena mišljenja autora. Naime, Ćiril M. Iveković (1925: 417) nazivom *bunja* označava kamenu vrstu gradnje namijenjenu za stanovanje, *čemerom* naziva kamena spremišta, a *poljaricama* kamena skloništa za poljare. Ipak, nakon takve sistematizacije, autor dalje u tekstu koristi naziv čemer za sve kamene građevine o kojima priča, tj. niti sam ne koristi vlastitu sistematizaciju, u potpunosti ju zanemaruje. Aleksandar Freudenberg (1972: 43) koristi različite nazive za građevine istih funkcija - za kamene suhozidne građevine koje su služile kao skloništa i spremišta - ali ih razlikuje s obzirom na prostor na kojem se nazivi koriste. Tako kaže da se naziv *bunja* koristi u okolici Šibenika,

kućica na Braču, *kućarica* ili *trim* na Hvaru i Bukovici, *poljarica* ili *pudarica* u Dalmatinskoj Zagori, *kažun*, *kašun* u Istri te *jama* na Hvaru.

Oba autora (Freudenreich 1972: 45-49; Iveković 1925: 413-419) podjednako opisuju način na koji se bunja gradila. Dakle bunje su se gradile na poljima, gdje su se u vrijeme čišćenja zemlje od kamenja kako bi se mogla koristiti kao obradiva površina, uokolo polja gradili ogradni zidovi te se stavljalo kamenje na hrpe, *gomile*, a jedan dio kamena iskoristio se za izgradnju bunja. Bunje se grade tehnikom *na suho*, kao i kažuni, a veličine im variraju. Za gradnju se upotrebljava neobrađeni kamen, i to krupniji i veći komadi za zid, a plosnati komadi kamena za kupolu. Ovdje su krov i svod spojeni u jedan arhitektonski element, a ne dva razdvojena elementa kao kod kažuna. Sitnim se kamenjem ispunjavaju rupe i sljubnice. Donja trećina građevine gradi se kao debeo zid, iznad kojeg se pruža kupola. Tlocrt građevine može biti okrugao ili četvrtast, i s obzirom na to se podiže kupola (naprava kupola ili pseudokupola). Naime, kod kružnog tlocrta prijelaz iz zida u kupolu odvija se tako što se počinje na određenoj visini smanjivati promjer kruga, i kamenje se slaže u prstenovima ili spiralno kao konzolno izbočene ploče. Ti se prstenovi, odnosno spirala, uslijed izbočenja u svakom redu prema gore sužavaju do posljednjeg malog otvora koji se pokriva većom pločom kao završetkom svoda. Kupola se nad kvadratičnom osnovom podiže isto tako, samo što se prijelaz sa osnove odvija preko kamena koji su skošeni na uglovima četverokuta. Pločasto kamenje koje se koristi za izgradnju kupole malo je skošeno i tako se osigurava suhoća prostora, odnosno odvodi kišnica s pokrova. Bunje mogu stajati samostalno, što je najčešći slučaj, ili po nekoliko njih u skupini. U donjem djelu bunje nalaze se manji otvori za ventilaciju, i veći otvor koji služi kao ulaz. Ispred bunje nalaze se kamene sjedalice, a u njoj unutrašnjosti pronalazimo udubine koje služe za odlaganje stvari, te tri kamena za ognjište.

Što se tiče funkcija koje su bunje imale, ili imaju danas, autori se u potpunosti razilaze u mišljenjima. Iveković (1925: 414-416) tvrdi kako su bunje u početku služile za stanovanje, da im je to bila prvotna funkcija, a da se tek u novije vrijeme koriste kao spremišta, skrovišta ljudima i dr. «Da su te bunje i u davna vremena zaista služile za stan, dokazuje najbolje isprava od 5. oktobra 1258., kojom spljetski kaptol daje nekoj Dragehni, kćeri Dobre Ladobela, na doživotno uživanje jednu takvu bunju.» (Iveković 1925: 415). Freudenreich (1972: 43 i 1962: 175) navodi kako su se bunje koristile kao skloništa čovjeku kod iznenadnog nevremena, spremišta za plodove prije otpreme kućama, odmarališta od žege te prenoćišta kod velikih poljskih radova. Tvrdi kako bunje nikada nisu služile ljudima za stanovanje, a dokaz tome je raštrkanost današnjih bunja. Drugim riječima, da su se koristile za stanovanje ne bi bile razasute po poljima.

Oba se autora donekle dijele isto mišljenje po pitanju nastanka i razvoja bunja, a u nekim se stvarima razlikuju (Freudenreich 1972: 54; Freudenreich 1962: 179-183; Iveković 1925: 421-424). Oboje smatraju kako razvoj bunja obilježava težnja da se jednostavniji, primitivniji, rustikalniji dijelovi razvijaju u tehnički savršenije i oplemene ukrasima. Freudenreich (1972: 54; 1962: 179-183) smatra kako s vremenom dolazi do kristalizacije geometrijskih oblika, odnosno da se iz bezlične hrpe kamenja određuju arhitektonski elementi, postaju jasno vidljivi. Kao jednu od konačnih razvojnih faza vidi bunje sa pet prstena izvana i čunjastim završetkom kupole, dok kao još razvijeniju fazu vidi istarske kažune, jer imaju, osim gradnje *na suho*, zidove povezane vapnenim mortom *u klaku* i smatra ih stručno, zanatski građenim zidovima, dok bunje iz ranije faze ne zahtijevaju nikakvo posebno znanje za svoju izgradnju. Takve bunje naziva primitivnijima, narodnim bunjama, dok ove istarske i one iz kasnijih faza naziva stručnjački građenim bunjama. Također smatra da stvaralački ritam u narodnom graditeljstvu nije se razvijao usporedo sa civilizacijom – građanskim graditeljstvom. Kaže da postoje međusobni utjecaji, ali su u građanskom graditeljstvu kraći valovi s mnogim uzastopnim mijenama (romanika, gotika, renesansa, barok...) i svaki od njih očituje četiri razvojne faze. Suprotno tome, u narodnom graditeljstvu razvojni ritam pokazuje samo četiri faze. Prvu fazu karakteriziraju rustikalni, primitivni, neizraženi arhitektonski oblici, drugu karakterizira kristaliziranje geometrijskih oblika, ali još nisu definirani. Treću fazu karakteriziraju dotjerani, funkcionalni konstruktivni oblici, a u posljednjoj je fazi odvojen svod od krova. Pritom smatra kako su utjecaji građanskog graditeljstva degenerirali primarne oblike narodne bunje, od koje su ostali samo formalistički oblici. Iveković (1925: 421-424) smatra da građevina postaje savršenija čim u uporabu dođe vezivo. U razvoju pronalazi neke međufaze, koje karakterizira upotreba različitih materijala istovremeno. Čemer uzima u toj građevinskoj vrsti kao najprimitivniji oblik, koji s vremenom stupa s nekim drugim vrstama gradnje u neke kombinacije. Dakle najprimitivniji i najjednostavniji primjeri kamenih zgrada prema njemu su čemer, koje slijede čemer u Irskoj, pa oni u južnoj Italiji. Mnogo napredniji su *nouraghi* (koji su inače pretpovijesna zdanja), kod kojih nema veziva, ali je ipak materijal obrađen, kamenje je jednolično, u slojevima, često je na više katova i izvana je čunjastog oblika. Istom naprednom vrstom smatra kiklopske zidine, kod kojih je korišten jako veliki materijal, te kao najsavršeniji vrstu vidi *tholose* sazdane od velikog, dobro obrađenog kamenja.

Suhozidne građevine sa pseudokupolom – osvrt na pretpovijesna zdanja

Caludio Rossit (1996: 143) kao zajedničko načelo u oblikovanju građevina o kojima će biti riječ uzima nepravu kupolu ili pseudokupolu. Tvore ju vodoravni, konzolno naslagani prstenovi, gdje svaki slijedeći prsten viri iz prethodnog i tako sve do vrha gdje se prstenovi spajaju, a problem ravnoteže riješen je postupkom stupnjevitog slaganja kamenja, budući da svaki prsten kamenja djeluje poput konzole u odnosu na onaj donji, na kojeg djeluje okomita sila. U slučaju istarskih građevina ne pridaje se puno pozornosti polaganju kamenja i koristi se kamenje različitog oblika i veličine, stabilnost se postiže dodavanjem sitne kamene građe kao protuteže na vanjskoj strani kupole. Zid koji nosi pseudokupolu građen je *na suho*, i daje joj dodatnu protutežu. Izvana građevina obično ima kružni oblik, ali ima i četvrtastih građevina sa zaobljenom unutrašnjošću (1996: 144).

Na taj je način građena Atrijeva riznica u Mikenji, te građevine (tholosi) u Ohromenu u Beotiji, Vafiju u Lakoniji i Pilosu u Meseniji. Građevina tipa tholosa koje su se koristile kao grobnice ima i u Irskoj, a građevine kružnog tlocrta sa krovom u obliku kupole nalazimo u Asiriji. Grobnice sa krovom u obliku kupole gradili su Etruščani, a tradicija tog starog tipa nastavlja se i u starom Rimu do vremena Vestinog kulta. U Andaluziji, Portugalu, Irskoj, Engleskoj i Francuskoj postoje pretpovijesne građevine kružnog tlocrta (1996: 145). U općenitom vrednovanju ovog arhitektonskog oblika sa pseudokupolom, autor zaključuje da on najvjerojatnije ne potječe iz samo jednog izvora, iz kojeg se potom širio, već je korišten, ako ne istodobno onda barem u istoj razvojnoj fazi u različitim regijama, koje karakterizira okoliš kao zajednički nazivnik (ibid.). Poljske kućice o kojima je bilo govora zadržale su i najnovije doba svoja vrlo primitivna obilježja u načinu izgradnje i ostaci su jedne bezvremenske, ali vrlo stare građevine, koja je preživjela i koja se mogla obnavljati tamo gdje su postojali posebni lokalni uvjeti (ibid.). Rossit građevine opisanog arhitektonskog oblika izjednačuje njihovom geološkom konfiguracijom, zajedničkim društvenim, gospodarskim i kulturnim prilikama, i premda se razlikuju po obliku, među njima postoji jedna konstanta koja se ponavlja u procesu projektiranja i izgradnje, uz pretpostavku da su drevni projekti i arhitektonski modeli, kao i megalitska izgradnja (hramovi, tumulusi) bili značajni primjeri koji su se tijekom višestoljetne praktične primjene proširili te standardizirali i postali svakodnevna domaća arhitektura (1996: 146). Autor zatim donosi neke poveznice sa novijim sakralnim zdanjima, pri čemu kupole na njima vidi kao promijenjenu pseudokupolu prijašnjih razdoblja, i to u onim regijama u kojima se pseudokupola koristila i ranije, kao što je Dalmacija (kao primjer uzima crkvu Sv. Krizostoma na Krku), ili katedrale u Pugliji (1996:

151). Danas još uvijek nalazimo kolibe sa pseudokupolom na sredozemnim otocima, u Hrvatskoj, Italiji, Španjolskoj, Francuskoj, Švicarskoj, Irskoj, na Islandu, u Švedskoj i Norveškoj, i općeprihvaćeno mišljene među znanstvenicima je da te građevine potječu iz vremena nakon 19. stoljeća (1996: 154).

Podrijetlo i razvoj kažuna

„Mnogi znanstvenici koji proučavaju evoluciju fenomenologija povezanih s razvojem ljudskih nastambi, suglasni su, kad je riječ o izgledu i arhitektonskoj strukturi suhozidnih kamenih kućica kružnog oblika koje nalazimo u Istri, kako su one tijesno povezane sa pretpovijesnim gradinama tog područja“ (Donato 1996: 175). Donato (1996: 128-130) smatra da je tehnika suhozidnog graditeljstva bila usavršavana na ogradnim zidovima prije nego što je izgrađena prva nastamba. Prva građevina podignuta je slaganjem i kružnim raspoređivanjem prikupljenog kamena, a razvojni tijek je vidljiv po ostalim građevinama uokolo. U početku su sličile bezobličnoj hrpi kamenja, a kasnije, zahvaljujući biranju i obrađivanju građe, poprimaju pravilniji oblik s naglašenom razlikom u konstrukciji zida, krova i unutrašnjeg svoda, a najsavršeniji primjerci su na Vodnjanštini.

U povezivanju istarskih gradina sa današnjim kažunima Donato (1996: 175-179) se oslanja na Battaglijine interpretacije. Battaglia, naime, tvrdi kako sa prema raširenosti kažuna i tumulusa može vidjeti njihova veza, tj. da je područje geografske raširenosti novijih kažuna sukladno s područjima raširenosti tumulusa iz brončanog doba. Unutar gradina su se nalazile kamene kućice s konzolno slaganim kupolama. Na tom području Istre nalaze se od 2. tisućljeća pr.Kr., i pokazuju nedvojbenu sličnost sa današnjim kažunima. Također su pronađeni su ostaci četvrtastih i kružnih kamenih kućica sa posmrtnim ostacima i unutar samih tumulusa, prema čemu Battaglia zaključuje da su se tumulusi gradili po uzoru na nastambe.

Na dijelovima Sredozemlja, u Albaniji, na Kreti, Cipru, pronađeni su ostaci kružnih nastambi neolitskih gradina i ostaci iz brončanog doba, čime autor, na temelju ponavljanja sličnosti, objašnjava prisutnost *nuragha* (Sardinija), *talayotesa* (Baleari) i grobnih građevina sličnih *tholosima*. Donato (1996: 180) smatra da ovaj drevni tip nastambe s krovom u obliku naprave kupole još uvijek nalazimo u privremenim skloništima i pastirskim kolibama mediteranskih zemalja i na britanskim otocima, te zaključuje da su se u pretpovijesnom razdoblju sigurno pojavile i kamene bunje na Braču, Hvaru i duž makarskog primorja.

Područje raširenosti poljskih kamenih kućica

Donato (1996: 155) u knjizi razmatra fenomenologiju raširenosti poljskih kamenih kućica i uspoređuje ih s drugim sličnim tipovima građevina, koje se nalaze po regijama bogatim pretpovijesnim ostacima, npr. Dordogne i Vezerea, gdje se danas te građevine koriste kao skloništa za životinje.

U Francuskoj se takve građevine nazivaju *cabanes (borie)* koje su služile kao zaklon za pastire i zemljoradnike, a u novije vrijeme ih koriste lovci kada čekaju u zasjedi ptice. Jedno od najkarakterističnijih sredozemnih područja na kojem nalazimo kamene kućice kružnog oblika je obalno područje Costa Brava u Kataloniji, gdje ih nazivaju *barracas*. Nalazimo ih po raznim regijama iberijskog poluotoka, u Kataloniji, Navarri i Manchi (*cabanya, cabaña, horno*) i Aragoniji (*chabola, chozas*). U Irskoj iz nazivaju *bothana*, na otoku Aru *clochan*, a na Hebridskim otocima *beehive-house*. Također su prisutne u sjevernoj Europi i duž zapadne obale Švedske, Norveške i Islanda, u Švicarskoj, duž Bernina i u dolini Val Poschiavo (*grotto, scelé*). Na Mallorci nalazimo *ponte*, na nekim grčkim otocima *karnavas*, na Sardiniji pretpovijesne *nuraghe*, u zapadnom Marou *tasotas*, na Ballearima pretpovijesni *navetas* i u jugozapadnoj Irskoj pretpovijesne *oratories*.

Donato (1996: 156-167) donosi glavna područja raširenosti jednodostornih kamenih kućica prema Niceu (1942): Puglija (*trullo, truddo, casieddo, caseddo, pagghiaro*), Sardinija (*pinnètase*), zapadna Ligurija (*cazella, casela, casellone, cabanna, supenna, tana*), planinsko područje Abruzzo-Molise (*casali*), Korzika i južna Istra.

KRITIČKI OSVRT NA LITERATURU

Literatura koju sam koristila da bih napravila ovu kratku sintezu o kašunima i ličnima dalmatinskim zdanjima ponajviše se razlikuje u godinama svog nastanka, odnosno u vremenskom periodu u kojem su njeni autori pisali o poljskim kamenim zdanjima. Zašto sam to uzela kao glavni razlikovni element? Prije nego što sam krenula čitati literaturu pogledala sam godine izdanja svih djela koja sam odlučila obraditi, i shvatila sam da se protutežu vremenski u prilično dugačkom periodu. Možda je bolje reći širokom periodu, jer vremenski se radi o jednom stoljeću, što ponekad i nije mnogo, no pošto se radi o 20. stoljeću, njegovom samom početku, sredini i kraju, znanstvene misli su u tim periodima doživljavale brojne promjene, znanstveni diskursi su se mijenjali, mišljenja preoblikovala, odbacivala, i stvarala

nova. Upravo zato sam krenula čitati literaturu s pretpostavkom da će se poprilično razlikovati. I razlikuje se – po količini informacija, detaljnosti, načinu istraživanja i načinu prezentiranja podataka. No oni elementi koji su mene posebno zanimali u tekstovima zapravo se ne razlikuju.

Za početak ću se pozabaviti pridjevom *mediteranski*, s kojim sam se susrela u knjizi *Kažuni*, koja je najmlađa po svom nastanku. Autor koji najviše upotrebljava te pojmove je Lago u poglavlju *Teritorijalno kulturno pamćenje* (1996: 20-32):

- „Najsugestivnije je ona napuštena i dekadentna Istra. Ona koja lebdi između škrtih čari naselja na vrhu brežuljka i otkrića još netaknutog krajolika. To je susret s prirodom, njenom mediteranskom makijom, hrastovim šumarcima i maslinicima koji su ponegdje zarasli, podivljali poput makije, i stoga bremenitiji onom osobitom dimenzijom usamljene malodušnosti bezvremenske sudbine“ (Lago 1996:20).
- „Oblikom i građom izvanredno prilagođeni mediteranskom krajoliku, ovi kažuni predstavljaju...“ (Lago 1996: 28).
- „Ovim je radom također prikazana veze kažuna s prirodnim i ljudskim okruženjem a izdvojene su i različite tipologije kako bismo ih mogli usporediti sa sličnim građevinama mediteranskog svijeta.“ (1996: 32)

Autor kada govori o istarskim kažunima puno pažnje posvećuje njihovom smještaju u krajolik, kako sam kaže – *mediteranski krajolik* – čije je korištenje opravdano brojnim predodžbama vezanim uz tu frazu. Pod tim pojmom podrazumijeva makiju, golo kamenje obasjano vrelim suncem i sl., što je samo jedno od obilježja, jedna vrsta krajolika koji nalazimo na području Mediterana (gledano strogo geografski). No autor koristi tu frazu kako bi dočarao ugođaj u kojem su smješteni idilični istarski kažuni, i ta je fraza zapravo čitateljima „zapadnog svijeta“ prilično razumljiva, i s tom namjerom ju autor koristi, jer kada bi umjesto toga koristio stručne geografske termine, njegov cilj ne bi bio postignut. Sumnjam da bi tako bilo kojem čitatelju pri spomenu te fraze prva asocijacija bila krajolik sjeverne Afrike ili Male Azije. To bih zapravo nazvala jednom vrstom kompenzacije koja je uslijedila radi boljeg razumijevanja onog što je autor želio istaknuti, pritom smatram da autor uopće nije pomislio da bi njegova fraza mogla biti nekome nerazumljiva ili krivo shvaćena. Tu je jasno vidljiva konstrukcija Mediterana koja je prisutna u cijelom zapadnom svijetu, i puna je predrasuda, premda mislim da se ovdje nikako ne radi o autorovom pogrešnom razumijevanju područja kojeg Mediteran geografski zauzima, jer je po struci povjesničar geografije i kartografije, već je jednostavno iskoristio pojam koji je sveprisutan u ljudskoj misli zapadnog svijeta i puno slikovitije opisuje nego stručni geografski pojam. Freudreich (1962: 175)

koristi pojam *Sredozemlje* pri objašnjavanju rasprostranjenosti građevina sličnim *trimovima*, no uopće ne objašnjava, niti ne daje naslutiti na koje područje misli. U svom drugom tekstu Freudreich ne koristi pojam *Sredozemlje* ili Mediteran, kao ni Iveković.

U prvoj od tri rečenice koje sam navela, može se pomalo naslutiti način na koji Lago piše, a koji uvelike uključuje idiličnost. Tome treba pridodati nostalgичnost za minulim vremenima, veličanje prošlosti, posebno ruralne prošlosti, žalovanje za drevnim pučkim svijetom koji propada u dodiru sa okrutnom industrijalizacijom i gradskom civilizacijom koja sa sobom povlači turizam.

- „Proces industrijalizacije i, kao njegova posljedica, gospodarsko nazadovanje seoskog svijeta uzrokovali su i polagano gašenje mnogih onih tradicionalnih djelatnosti i običaja koji su s njim bili usko povezani...Ovi zanati prenosili su se predajom s generacije na generaciju, s oca na sina, gotovo u obrednom obliku koji se ljubomorno čuvao. Stali su drevni razboji, mjehovi kovača, vodeni mlinovi i preše...Nalazimo se pred jednim možda nepovratnim procesom potrošačkog, utilitarističkog i istovjetnog korištenja svih, pa i onih povijesnih, resursa.“ (Lago 1996: 23)
- „Drugo značajno stajalište ove knjige je ono da pokaže koja su pravila znali sebi zadati ljudi iz prošlosti i njihovi nasljednici, pravila koja imaju, iako na razini nesvjesnog, i estetsku stranu koja nas može toliko dublje dojmiti koliko jasnije opažamo njen gubitak.“ (Lago 1996: 24)

U ovih se nekoliko rečenica jasno vidi autorovo veličanje *ljudi iz prošlosti*, pritom misli na seljake, ili kako on to naziva *ruralnu civilizaciju*. Time me prilično podsjeća na početke hrvatske etnologije, koja se najviše bavila seljaštvom (Antun Radić), koje je konzervirano u svojoj neiskvarenosti i prirodnosti, i koje se proučavalo kao pravi *narod*. Lago dodatno naglašava vezu stanovništva s krajolikom, i pritom stavlja ljude o kojima govori u jedan potpuno prirodan i neiskvaren odnos s okoliše, u kojem su u potpunom skladu čovjek i priroda. Sličan se stav da naslutiti kod Ivekovića (1925: 416), koji objašnjava da su se bunje prestale koristiti kao nastambe, jer su se umjesto njih počele graditi potleušice (ne kaže točno kada) jer su bile udobnije, no bunje su ipak bile građene na način da su bile suhe i zato su bile mnogo zdravije od današnjih seljačkih stanova.

Zanimljivo je da kada Lago govori o toj davnoj prošlosti, ne koristi određen vremenski termin, nego kao da pretpostavlja da se pod pojmom prošlosti krije ona davna prošlost (pretpovijest) kao i ona bliža, koja je u čitavom svojem tijeku bila bolja od onog što nalazimo danas, od sadašnjosti, i zato mu nisu potrebna neka dublja i točnija vremenska određenja. Autor traga za izvornošću krajolika, kada je bio onakav kakav bi trebao biti danas (da nije

uništen), no njegova izvornost se proteže kroz cijelu povijest, ne ograničava ju na jedan trenutak, već je prestala onog trena kada se suočila sa gradskom civilizacijom. Nasuprot prošlosti kao zaustavljenom i neponovljivom trenutku, autor ipak govori o promjenama kao nužnim djelom protoka vremena:

- Današnji ruralni krajolik samo je puki rezultat dugog i stalnim promjenama podložnog procesa i propadanja te okuplja – bliske a kadšto i nejasne – tragove svih etapa njegovog razvoja: *stoga je to povijesno slojevita i složena činjenica. Ona nije nešto čvrsto nego je stalno u pokretu i podložna je promjenama, ona je uvijek samo jedan trenutak njegove povijesti.*“ (Lago 1996: 54)
- „U analizi interpretacijskih pojmova ruralnog svijeta – poput ove naše – nalazimo se pred brojnim i međusobno različitim slikama krajolika čiji je izvorni izgled i razvoj rezultat duge i promjenjive povijesti pojmova i uporabe prostornih uvjeta, načina na koji se uređuje naseljeni prostor, društvene strukture, ekonomske orijentacije i tehnologije proizvodnje.“ (Lago 1996: 61)

Autor posebno naglašava kontinuitet koji neprekinuto teče od pretpovijesti do danas, no kada opisuje što je prošlost oblikovala i donijela do današnjih dana kao rezultat daje samo jednu sliku – on ne govori kako su u prošlosti u određenim trenucima uvjeti života bili grozni, neljudski i u potpunosti neprihvatljivi – takve dijelove prošlosti spominje kao čisto povijesne podatke, faktografiju. Što se tiče samih kažuna (koji su dio drevnog ruralnog krajolika) oni predstavljaju konstantu dugog vijeka arhitektonske izgradnje:

- „U njihovom se povijesnom razvoju sigurno mogu otkriti konstante dugog vijeka: u obliku njihovog tlocrta i presjeka, u izuzetnom načinu slaganja kamena i posebnoj tehnici njihovih konstrukcija.“ (Lago 1996: 27)
- „...kažuna, koji je omogućio da se posredstvom tradicionalnih izraza spontanog ruralnog graditeljstva utvrdi kontinuitet graditeljske kulture od pretpovijesnih društava do onog iz novijeg doba.“ (Lago 1996: 20)

Spominje iseljavanja iz Istre, valove doseljavanja, bolesti koje su se pojavile, ali ne govori o tome kako je to utjecalo na ljude, na njihov život. Tekst obiluje povijesnim podacima, i autor je u svom radu zahvatio široko područje nekoliko znanstvenih disciplina, no u svemu tome je izgubio čovjeka. U njegovom pisanju ljudski faktor je minimaliziran, čovjek nije pojedinac koji se u jednom trenutku bori za opstanak, nego je ljudski faktor sveo da *ljude iz prošlosti* koji su znali cijeniti (ruralni) krajolik što ih okružuje, i *ljude današnjice* koji ga upropaštavaju. Cijelo vrijeme govori o kulturnim pojavama, kulturnom prostoru i kultiviranom krajoliku, a zapravo je potrebno okretanje prema ljudima koji su ipak nosioci kulture.

Kod drugih autora također je vidljiva težnja za uspostavom kontinuiteta od pretpovijesnih vremena do dana, tako što naglašavaju drevno podrijetlo arhitektonskog oblika bunja koje danas vidimo, koji se malo promijenjen zadržao sve do danas, no drugi se autori puno manje bave opisivanjem konteksta razvitka ili bilo čega drugoga što se ne tiče same konstrukcije, tako da je teže govoriti o razvijanju posebne ideje kontinuiteta.

To za sobom povlači slijedeću oprečnost na koju bih željela ukazati, a koju sam već dala naslutiti u tekstu, a to je odnos selo-grad, ruralno-urbano, ruralna civilizacija-gradska civilizacija, koje Lago čvrsto povezuje sa kategorijama prošlost-sadašnjost o kojima je već bilo riječi. Gradska civilizacija pritom ima negativne prizvuke, o njoj govori kao da je proizvod novijeg vremena, dok je ruralna civilizacija bila prisutna u prošlosti, a sada nestaje jer na njeno mjesto nasilno stupa gradska.

- „Danas čovjek, pa i onaj koji živi i radi u neurbaniziranim područjima, može ugroziti okoliš, a budući da se čini kako nije u stanju prosudit od čega to on, u korist promjene, odustaje od univerzalnih vrijednosti koje su stoljećima određivale njegovo samorazumijevanje, pa je stoga nužno podsjetiti još jednom upravo na ono što čovjek sebi, a time i drugima, uskraćuje.“ (Lago 1996: 62)

Freudenreich (1962: 180) suprotstavlja civilizaciju, građansko graditeljstvo i narodno graditeljstvo, i to u kontekstu razvitka narodnog graditeljstva. Naime, ritam razvoja narodnog graditeljstva uspoređuje sa ritmom razvoja organskih bića, tj. sa organskim životom biljke, stvaralaštvom čovjeka i životom umjetnika. Ovdje je vidljiva razlika dvojice autora pri korištenju riječi civilizacija – Lago ju pridaje i pridjevu *ruralno* i *gradsko*, dok ju Freudenreich koristi kao sinonim za *građansko* (graditeljstvo), i suprotstavlja ju *narodnom*! Freudenreich također govori o utjecaju *građanskog* (graditeljstva) s negativnim prizvukom:

- „Utjecaji građanskog graditeljstva degenerirali su primarne oblike narodne bunje, od koje su ostali samo formalistički oblici.“

Pritom taj *formalizam* koji je posljedica utjecaja *građanskog graditeljstva* vidi kao karakteristiku posljednje (četvrte) faze u razvitku narodnog graditeljstva, koja na primjerima različitih ritmova razvitka odgovara: nazatku (životni ritam), uvenuću (organski život biljke), opetovanju, zanemarivanju (stvaralaštvo čovjeka) i rutini, šablوني (život umjetnika).

Posljednje o čemu bih željela prodiskutirati jest korištenje pojma *primitivan*. Svi autori koriste taj pojam kako bih opisali poljska kamena suhozidna zdanja, bilo u Hrvatskoj, bilo drugdje u svijetu. U knjizi *Kažuni*, koja je vremenski najmlađa, koriste se fraze *primitivan način gradnje*, *primitivna društva* i *primitivna arhitektura*. Pojmom primitivna društva označavaju pretpovijesna društva koja su gradila pretpovijesna (primitivna) zdanja sa kojima

povlače analogije, kada se radnja prebaci u novije vrijeme, 19-20. st., ljudi koji grade takva zdanja su stanovnici ruralnih krajeva, seljaci i više se za njih ne koristi pridjev primitivan, dok se u opisu arhitekture koju stvaraju i dalje koristi. Te pojmove na isti način koriste i drugi autori, što me ne iznenađuje toliko, jer je njihova literatura starija, oni su stariji, pripadali su drugim diskursima, druge teorije su bile aktualne u to vrijeme. No nekako sam bila iznenađena što sam naišla na čestu upotrebu takvih fraza u knjizi iz sredine devedesetih godina, jer sam smatrala da se tada već ta riječ odbacila kao neadekvatna i omalovažavajuća. Vjerojatno sam tome pristupila sa krivom pretpostavkom, jer i danas ima ljudi koji takve fraze koriste svakodnevno, pa i nesvjesno, i na njih se može naići u raznim znanstvenim disciplinama, i to što se ona u etnologiji više ne koristi (barem ne bi trebala), ne znači da je svijest o tome razvijena i u drugim znanstvenim disciplinama, čega je ova knjiga možda potvrda.

ZAKLJUČAK

Kamena zdanja građena suhozidnom tehnikom, kružnog ili četvrtastog tlocrta raširena su po gotovo cijeloj Europi, a u Hrvatskoj ih nalazimo po Istri i Dalmaciji. Literatura o tim zdanjima, koju sam ja obradila, pristupa im na različite načine, autori naglašavaju različite aspekte tih građevina, i prilaze im s različitih stajališta. Što se tiče same sinteze, poprilično sam zadovoljna količinom podataka koje sam pronašla, no ne i načinom njihovog prezentiranja. Naime, autori čije sam tekstove koristila stručnjaci su u različitim područjima, no niti jedan od njih nije etnolog, što se i odrazilo na njihov način sagledavanja građe. Naravno da će se arhitekt ponajviše baviti konstrukcijskim načelima građevine ili samim arhitektonskim elementima i njihovom funkcijom, povjesničar geografije krajolikom i sl., no u gomili različitih stručnih usmjerenosti, autori su zaboravili predstaviti čovjeka kao nositelja kulture. Termini kojima se koriste često su neadekvatni, jer nisu striktno vezani uz njihove struke, pa su ih interpretirali na vlastiti način. Građu koju su autori prikupili iz različitih pisanih izvora često nekritički koriste, i donose zaključke koji su neutemeljeni, bez da čitatelju ponude alternativno viđenje stvari. Smatram da je za pisanje o tematici kakva je istarski kažun, ili dalmatinska bunja, potrebno surađivanje velikog broja stručnjaka različitih znanstvenih disciplina. Naime, u literaturi sam se susrela sa podacima do kojih su dolazili arheolozi, arhitekti, povjesničari i sl., a tumačio ih je netko tko nema toliku stručnost na tom području. Mislim da je velik broj podataka na koje sam naišla samo protumačen, ili prezentiran pogrešno, ali su sami po sebi ispravni. Kada autor ima potrebu dati pregled povijesnog razvoja neke građevine (u ovom slučaju kažuna), ne bi trebao pri korištenju

podatka do kojih su došli arheolozi, donositi zaključke za koje nije osposobljen, bez da to naglasi, i predstaviti to kao jedino moguće rješenje. Znam da na način pisanja, tumačenja i prezentiranja podataka jako utječe vrijeme, period u kojem autor djeluje i tekst nastaje, i koji sa sobom donosi diskurse i teorije koje su aktualne u to vrijeme i kojima se većina priklanja, tako da se nisam iznenadila kada sam u tekstu iz 1925. godine čitala o *primitivnim* ljudima i *primitivnim* načinima građenja, ali misli da korištenje takvih termina potkraj 20. stoljeća je veliki autorov propust, te da bi se prilikom lekture knjige takve stvari trebale ispravljati kao pogrešne.

SAŽETAK

Kažuni su građevine u središnjoj i južnoj Istri, koja ondje postoji uz razne vrste ruralnih zdanja, a odlikuju se arhitektonskom jednodimenzionalnom strukturom, kružnog ili četvrtastog tlocrta, i obično su natkriveni krovom u obliku pseudokupole. Najčešće se nalaze unutar isprepletene mreže ogradnih zidova, s kojima dijele tehniku izgradnje *na suho*. Danas je uvriježeno mišljenje da im je funkcija bila isključivo gospodarska, a ne stambena. Osim u Istri, nalazimo ih po središnjoj Dalmaciji i otocima istočne obale Jadrana, a poznate su pod raznim nazivima, ovisno o području ili etničkom sastavu stanovništva. Danas još uvijek nalazimo kolibe sa pseudokupolom na sredozemnim otocima, u Hrvatskoj, Italiji, Španjolskoj, Francuskoj, Švicarskoj, Irskoj, na Islandu, u Švedskoj i Norveškoj, i općeprihvaćeno mišljene među znanstvenicima je da te građevine potječu iz vremena nakon 19. stoljeća. Mnogi znanstvenici koji proučavaju evoluciju fenomenologija povezanih s razvojem ljudskih nastambi, suglasni su, kad je riječ o izgledu i arhitektonskoj strukturi suhozidnih kamenih kućica kružnog oblika koje nalazimo u Istri, kako su one tijesno povezane sa pretpovijesnim gradinama tog područja. Glavna područja raširenosti jednodimenzionalnih kamenih kućica prema Niceu (1942) su: Puglija (*trullo, truddo, casieddo, caseddo, pagghiaro*), Sardinija (*pinnètase*), zapadna Ligurija (*cazella, casela, casellone, cabanna, supenna, tana*), planinsko područje Abruzzo-Molise (*casali*), Korzika i južna Istra. Neki od autora koriste fraze kao što su *mediteranski krajolik* i *mediteranski svijet* kada žele predočiti čitatelju idiličan krajolik obrastao makijom, kamene goleti i sl., odnosno sve ono što i spada pod tipične predodžbe o Mediteranu. Često se u tekstovima susreću opreke ruralno – urbano, pri čemu urbano ima negativne konotacije, i spaja se s oprekom prošlost-sadašnjost, pri čemu se naglasak stavnja na kontinuitet koji je neprekinut od pretpovijesnih vremena.

POPIS LITERATURE

Lago, L. 1996. *Kažuni: kamena zdanja i krajolici središnje i južne Istre: inventar za povijesno pamćenje*. Pula: C.A.S.H.

Iveković, Č. M. 1925. Bunje, čemeri, poljarice. U *Zbornik kralja Tomislava u spomen tisućugodišnjice hrvatskog kraljevstva*, 413-429. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.

Juvanec, B. 1995. Istarski kažun (Europe). *Prostor* 2(10): 323-334.

Freudenreich, A. 1962. *Narod gradi na ogoljenom Krasu*. Zagreb; Beograd : Savezni institut za zaštitu spomenika kulture.

Freudenreich, A. 1972. *Kako narod gradi*. Zagreb: Republički zavod za zaštitu spomenika kulture.